

Андалус фатҳи

бешинчи қисм

[Ўзбекча – Uzbek – الأوزبكي]

Абу Абдуллоҳ Шоший

Таҳрир: *Абу Жаъфар Тошкандий*

2014 - 1435

IslamHouse.com

فتح الأندلس

القسم الخامس

« باللغة الأوزبكية »

أبو عبد الله الشاشي

مراجعة: أبو جعفر طشقندي

2014 - 1435

IslamHouse.com

Ишбилия¹, Эсиха ва бошқа шаҳарлар фатҳи

Ўтган суҳбатимизда Ислом тарихининг энг чароғон кунлари, энг бахтиёр онлари бўлган тарих саҳифалари узра сайр қилган бўлдик. Ториқ ибн Зиёд Андалус насронийлари устидан бемисл, беназр ғалаба қозонди. Бу жангда мусулмон аскар уч минг шаҳид берган бўлсада, бу Ториқ ибн Зиёднинг ҳам, мусулмон аскарнинг ҳам шаштини пасайтирмаган эди. Билъакс мусулмон аскар фурсатни қочирмай, шаҳар ортидан шаҳарларни бирин-кетин фатҳ қилишда давом этди. Улар Ишбилия шаҳрига йўнал-дилар, бу шаҳар Андалуснинг жанубида жой-лашган шаҳарларнинг энг каттаси эди. Бу ўринда Пайғамбаримиз соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг: *«Бир ойлик масофадан (душманла-рим қалбига тушажак) кўрқув билан нусрат-ландим»*², деб хабар берган ҳадисларининг натижаси кўрилди. Ишбилия халқи жангу-жадалсиз шаҳар дарвозаларини очиб бериб, жизя тўлашни зиммаларига олишди.

¹Севилья.

²Бухорий (2977).

Шундан сўнг, Торик ибн Зиёд Эсиha шахрига қараб йўл олди. Бу минтақа ҳам Андалуснинг жанубида жойлашган шаҳарлардан биридир. Эсиha халқи ҳимояланиш йўлини танлаб, уруш учун қўшин ҳозирлай бошлади¹. Мусулмонлар Эсиha сари юришлари давомида олдиларидан чиққан бир қатор шаҳарларни фатҳ қилдилар. Жумладан, Сидония² шахри бир муддат қамалдан сўнг фатҳ қилинди, сўнгра Морон³ ва Кармона шахри ишғол қилинди⁴. Сўнгра мусулмонлар Эсиhада насронийлар қуввати билан тўқнашди. Улар ўртасида ашаддий жанг содир бўлди. Бу уруш гарчи Барбате водийсида юз берган жангга нисбатан кичикроқ бўлсада, анча ашаддий тус олган ва уруш авжига чиққан эди. Тарихшунослар хабар беришича, мусулмонлар бу жанг маърақасидан кейин унинг каби қаршилиқка учрамадилар⁵. Урушда насронийлар енгилла бошлади ва уруш ниҳоясига етар-

¹Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (63-бет).

²Медина-Сидония.

³Морон-де-ла-Фронтера.

⁴Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (63-бет) Ибн Шабботдан нақл қилган.

⁵Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (63-бет).

етмас мусулмонлардан омонлик сўраб, сулҳ тузиш ва жия тўлашни маъкул топишди¹.

Мусулмонларга қарши туриб, уруш йўли-ни танлаган халқнинг оқибати билан, шаҳарни сулҳ ва жия бериш эвазига таслим қилганнинг оқибати айрича бўлади. Мусулмонлар маълум бир жойни урушиб фатҳ қилсалар, ўша шаҳар ёки мамлакатдаги нарсаларга эга бўлиш билан ҳукуматни ҳам қўлга оладилар. Бордию, шаҳар ёки мамлакат сулҳ тузиб, жия бериш йўлини ихтиёр қилса, мусулмонлар фақат жиянигина олиб, мамлакат ва ҳукуматни шаҳар аҳлига топшириб кетадилар.

Ториқ ибн Зиёд Эсиҳа шаҳрининг ишини ҳал қилиб бўлгандан сўнг, асосий аскарни олиб ўша пайтларда Андалуснинг пойтахти бўлган Толедо шаҳрига йўналди. Ториқ айна замонда жанубий минтақадаги бир нечта шаҳарларга сарийялар сафарбар қилди². Жумладан, Қур-туба³ шаҳрига

¹"Ахбару мажмуъа" (19-бет), Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/8), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/260).

²"Ахбару мажмуъа" (19-бет), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/260, 261), Хусайн Муънис "Фажрул Андалус" (72-бет), Суҳайл Тоқуш "Тарихул муслимийн фил андалус" (41-бет).

³Рус. Кардоба.

Муғис Румий бошчилигида етти юз суворийдан иборат сарийя жўнатилди¹. Муғис бошлиқ сарийя оз бўлишига қарамай, Куртубадек қувватли шахрини ортиқча машақ-қатсиз фатҳ қилишга муяссар бўлди². Куртуба шаҳри 711 йил август (ҳижрий 92 йил шаввол) ойида фатҳ қилинди³.

Шунингдек, Ториқ ибн Зиёд Малага шахрига бошқа, Эльвирияга яна бошқа бир сарийя жўнатди. Мусулмон сарийя Гранада шах-рини қуршаб олиб, охир оқибат фатҳ қилди⁴. Мурсия шахри ҳам фатҳ қилинди, Ориуэла шахри эса, сулҳ йўлини тутди⁵. Малага минтақа-сига юборилган сарийя уни фатҳ қилиб, Эльвирияга йўлланган гуруҳ билан бирлашиб, Ориуэла минтақасидаги Тудмир шахрига йўнал-ди. Яъни бундан маълум бўладики, Ториқ ибн Зиёд жанубий шахарларга уч гуруҳ сарийя жўнатган эди⁶.

¹Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/260–261, 263–264, 3/12).

²Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/261).

³Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (3/12).

⁴Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/260–261), Ибнул Хотиб "Ал-ихатоту фи ахбари ғорнато" (1/101).

⁵Абдуллоҳ Анан "Давлатул ислам фил Андалус" (1/50).

⁶Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (65-бет).

Ториқ ибн Зиёд пойтахт Толедога қараб кетиш асносида зўр кўрғонли Жайян¹ шаҳрини фатҳ қилди².

Мусо ибн Нусайр Ториқ ибн Зиёдга Жайян ва Куртуба шаҳарларидан ўтмасликни ва пойтахт Толедони фатҳ қилишга шошилмас-лигини тайинлаган эди. Сабаби, Мусо ибн Нусайр адади тўққиз мингдан кўп бўлмаган мусулмон аскарнинг насронийлар қуршовида қолиб кетишидан ҳадиксираган эди³.

Толедо шаҳри ўша пайтлар Готларнинг пойтахти бўлиб, Иберия яриморалининг мар-казида жойлашган шаҳар эди. У ҳозирги кундаги Испаниянинг пойтахти Мадриддан 91км жануби-ғарбда жойлашган бўлиб, бир сўз билан айтганда насронийларнинг шаҳарлари орасида энг мустаҳкам кўрғонлиси эди. Бу шаҳар шимол, шарқ ва ғарбдан тоғлар билан ўралган бўлиб, бир жануб томонигина очик, бироқ шаҳарга кириш қисми бўлган бу тарафда улкан кўрғон бор эди. Ториқ ибн Зиёд Мусо ибн Нусайрнинг амрига хилоф ўлароқ ўз райига эргашиб,

¹Рус. Хаэн.

²Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (65-бет).

³Ибн Касир "Ал-бидаяту ван-нихоя" (9/99), Ибн Холдун "Тариху Ибн Холдун" (4/117), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/223).

Толедони фатҳ қилишга бел боғлади. У Толедо сафарини тўсувчи бирор ғовни ёки муаммони кўрмади ва насронийларнинг заифлик давридан фойдаланмаса, бундай зўр «тиш-тирноғига» зирҳланган шаҳарни фатҳ қилиш ўта машаққатли эканини тушуниб етган Ториқ ибн Зиёд, Толедо сари ҳужумга ўтди. Тўғри бу ўринда Ториқ ўз амири Мусога итоат қилмай хато қилди. У кўриб, билиб тургани учун вазиятни Мусодан кўра тўғри баҳолаган бўлсада, бу ҳақда амири Мусо билан маслаҳат қилиши лозим эди. Лекин, бахтга қарши ундай бўлмади, Ториқ ўз фикри билан Толедога юришни маъқул кўрди. Бу хабар Мусо ибн Нусайрга етиб келди, бироқ у масофанинг узоклиги сабаб Ториқни дастаклай олмасди. Ториқ Толедога етиб келган-да Оллоҳнинг марҳамати илоҳийси унга кулиб боқди, мустаҳкам кўрғонли Толедо халқи шаҳар дарвозаларини ланг очиб бериб, жизя беришни зиммаларига олишди. Ториқ ибн Зиёд жангу-жадалсиз шаҳарга кирди¹.

Сўнгра Ториқ ибн Зиёд шимолга юришда давом эттирди. У қочиб қолган насронийлар ортидан

¹"Ахбару мажмуъа" (23, 24-бет), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/264–265).

Кастилия, Леон минтақаларидан ўтиб, шимоли-ғарбий худудда жойлашган Галисия тоғларига қадар етиб борди. Астурия тоғларини ошиб ўтиб, Бискай кўрфазигача етиб борди, бу минтақа Торик фатҳ қилган ерларнинг сўнгиси бўлган эди¹. Сўнгра Торик Толедога қайтди².

Торик ибн Зиёднинг ҳамласи 711 йил 2 май (ҳижрий 92 йил 5 ражаб) ойдан бошлаб, 713 (94 ҳижрий) йилда Мусо ибн Нусайр билан учрашгунича давом этди. Келинг бу даврни хотирлаб олайлик:

Торик дастлаб Мағрибдаги Сеута портидан йўлга чиқиб, Жабал Торик бўғозидан ўтиб, Жабал Торик тоғига келиб тушди ва Жазиратул Хазрода Тудмирнинг кўшини устидан, Барбате водийсида Родерикнинг лашкари устидан (ҳижрий 92 йил рамазон-шаввол ойларида) ғолиб бўлди. Сидония, Морон, Кармонани фатҳ қилиб, Ишбилияда сулҳ тузди ва Эсихада готлар устидан ғалаба қозонгандан сўнг, шу ердан: Куртуба, Гранада, Малага, Эльвирия, Ориуэла минтақасига сарийя-лар йўллади. Сўнгра Торик ибн Зиёд Жайян, Толедо, Кастилия, Леон,

¹Абдуллоҳ Анан "Давлатул ислам фил Андалус" (1/51).

²Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/264–265), Ҳимярий "Ровзул миътар" (179-бет).

Галисия, Астурия минтақаларини фатҳ қилиб, 93/711 сананинг охирларида яна Толедога қайтди¹.

Ториқнинг Мусо ибн Нусайр билан кўришгунича бўлган фатҳлари бир йил ичида, ҳатто бир йил ҳам эмас, бир неча ойларда содир бўлганди. Унинг Толедо шаҳрини зулқайда ойида фатҳ қилганлигини эътиборга олсак, қолган минтақаларга кетган муддатни билиб олсак бўлади².

Шу аснода Ториққа Мусонинг хабари келди. Унда Мусо ибн Нусайр Толедо шаҳрига етиб келгунига қадар, ҳарбий юришни тўхтатиб, кутиб туриши уқтирилган эди. Мусо ибн Нусайр Ториққа ҳасад қилгани ва Андалус фатҳини Ториққагина нисбатланиб қолишидан кўрққани учун Ториқни тўхтатмаган эди³. Балки у Ториқнинг ёнига тезроқ ёрдамга бориш керак, деб билди. Чунки Ториқ қисқа замон ичида бегона юртда катта ҳудудларни ишғол қилган ва анчагина ичкарига кириб борган эди, лекин орқада қолган минтақалар беҳавотир ҳамда барқарор эмасди. Насронийлар мусулмонларнинг озлигидан ва

¹Ҳимярий "Ровзул миътар" (179-бет).

²Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (66-бет).

³"Ахбару мажмуъа" (24-бет), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/269).

мадад келмаётганидан фойдаланиб, уларни ўртага олиб кириб ташлашлари эҳтимоли йўқ эмасди¹. Мохир саркарда, тажрибали кўмондон Мусо бу каби ҳолатни Шимолий Африка ерларини фатҳ қилиш жараёнида кўрган ва тажриба ҳосил қилган эди. У Ториқнинг янги жойларни фатҳ қила олмаслигидан эмас, орқада қолган минта-қалардан кўнгли хотиржам бўлмаганидан уни ҳамладан тўхташига буйруқ берган эди. Шунингдек, Ториқнинг иймониغا Мусо ибн Нусайр сабаб бўлган эди. Бошқа жиҳатдан қараганда Ториқ ибн Зиёд Мусонинг хизматида эди, шундай экан Ториқнинг хайрли ишларида Мусо ибн Нусайр тенг шерик (Ториқ не қадар савобга эга бўлса, Мусо ҳам ўшанчалик ажр олар) эди².

Ториқ ибн Зиёд билан Мусо ибн Нусайр ўртасидаги воқеаларни тарихшунос ал-Ҳажжий қуйидагича хабар беради: Ториқ ибн Зиёд ҳар бир ишни бошлиғи Мусодан сўраб, бамаслаҳат қилиб, унинг кўрсатмасига биноан амалга оширар эди. Ториқнинг Барбате водийсидаги жангдан олдин Мусодан мадад сўраганини ёдингизга олинг. Ториқ фатҳ қилган жойлари ва юриш қилмоқчи бўлган

¹Ҳусайн Муънис "Фажрул Андалус" (79-бет).

²Сиржоний "Қиссатул-андалус" (70-бет).

минтақалари ҳақидаги маълумотларни Мусога хабар бериб турганини тарихшунос Ибн Кардабус шундай баён қилади: «Мусога Ториқнинг мактуби етиб келди, Мусо (ўша пайтдаги халифа) Валидга у ҳақда мактуб йўллади»¹.

Андалус ўлкасига борганидан чамаси бир йилдан сўнг, Ториқнинг аскарлари фатҳ қилган шаҳар ва қишлоқларга тарқалиб кетди, бир қисми эса шахид бўлди. Шунда Ториқ аскарининг озлигидан фойдаланиб насронийлар ҳамла қилишидан ва мағлуб бўлишидан чўчиб, Мусодан ёрдам сўраб мактуб йўллади². Бу хабарни олган Мусо ибн Нусайр Ториқни огоҳлантириб, фатҳ қилишда шовилмасликни таъкидлаб, Толедо шаҳридан ёки ундан кейин тўхтаб, кутиб туришни амр қилди³.

Мусо ибн Нусайр Андалусда

Мусо сафар тайёргарлигини бошлаб юборди. Андалус ўлкасида Оллоҳ йўлида жанг бўлишини

¹Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (68-бет) Ибн Кардабусдан нақл қилган. Ибн Холдун "Ал-ийбар" (4/254).

²"Ал-имамах вас-сиясах" (фи тарихи ифтитаҳи андалус) (140 - бет), Хусайн Муънис "Фажрул Андалус" (89-бет), Сухайл Токуш "Тарихул муслимийн фил андалус" (92-бет).

³Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (68-бет).

эшитган мусулмонлар машрику-мағрибдан етиб келишни бошлади, Мусо ибн Нусайр 18 минг кўшин тўплади¹. Торикнинг аскарлари асосан барбарлардан иборат бўлган бўлса, бу 18 минг аскар Яман, Хижоз, Шом, Ироқ ва бошқа жойлардан келган араблардан ташкил топган эди.

Мусо катта ўғли Абдуллоҳни Шимолий Африкага (пойтахт Қайравонга) волий этиб тайинлаб, ўзи 18 минг аскар билан 712 йил апрел (ҳижрий 93 йил ражаб) ойда Африкадан Андалус сари йўлга чиқди². У Жабал Торик бўғозини шу йилнинг рамазон ойда кесиб ўтди³. Аммо унинг Жабал Торик бўғозининг қайси қисмидан ўтганлиги борасида тарихчилар орасида ихтилоф бор. Улардан кўпчилиги Сеутадан, яъни унинг яқинидаги «Жабал Мусо» деб аталган жойдан Жабал Торик томон кесиб ўтган, дейдилар⁴. Бу мантиқан тўғри, чунки бу жой бўғознинг энг тор қисмидир. Яна баъзилар Танжердан

¹"Ахбару мажмуъа" (24-бет).

²Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/277).

³Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/269), Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/12), Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (69-бет) Ибн Шабботдан нақл қилган.

⁴Ҳимярий "Ровзул миътар" (75-бет) Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/286).

Жазиратул Хазрога томон кесиб ўтган, дейдилар¹.

Мусо ибн Нусайр аскарларни денгиздан олиб ўтишда фойдаланган кемаларнинг барчаси мусулмонларники бўлган, бу эса юқорида зикри ўтган Торикнинг кемалари мусулмонларга тегишли бўлган ва бир қисминигина ижарага олган, деган фикримизга яна бир далилдир.

Мусонинг кўшини сафида араблар ҳам, барбарлар ҳам, шунингдек, Мунайзир Ифрикий исмли бир саҳобий² ва бир қанча тобеъинлар ҳам бор эди³. Мусо ибн Нусайр катта ўғли Абдуллоҳни Африкага волий қилиб қолдирган ва икки ўғли Абдулазиз ва Абдулаълони ўзи билан олган эди⁴. У Андалус ўлкасига ўтиб, кемаларни муносиб ерга

¹Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/271), Ибн Холдун "Ал-ийбар" (4/254).

²"Истийъаб" (4/1485) (2571-рақам), Ибнул Абар "Ат-Такмилату ликитаби ас-сила" (2/731) (1847-рақам), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/277–278) (3/ 5-бет).

³Ибнул Фарозий "Тариху уламаил-андалус" (1/122, 125, 212, 310) (383, 391, 633, 915-рақам), Ибнул Абар "Ат-Такмилату ликитаби ас-сила" (1/282) (755-рақам), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/278–279, 287–288,) (3/ 6–12).

⁴Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/277), Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (71-бет) Ибн Шабботдан нақл қилган.

жойлаштирди, бу жой шундан эътиборан «Марса Мусо» номи билан аталиб қолди¹.

Мусо ибн Нусайрнинг юришлари

Мусо Жазиратул Хазрога келиб, ҳарбий режани чизмасдан ва масжид бино қилмасдан бурун юришни бошламади². Бу масжид денгиз соҳилига яқин ерда жойлашган бўлиб, масжидул-ройаат номи билан аталди³. Мусонинг йигирмадан ортиқ байроғи бўлгани зикр қилинади⁴. Андалусга етиб келган Мусо, юз беришини тахмин қилган ҳодисага гувоҳ бўлди. Жангу-жадалсиз сулҳ йўлини танлаб, жизя беришга рози бўлган Ишбилия шаҳри Ториқ ибн Зиёд Толедога йўл олиши билан аҳдларини бузиб, Ториқнинг ортидан зарба бериш учун тайёргарликни бошлаб юборган эди. Мусо Ишбилияга йўл олди. У йўл асносида Сидонияни янгидан фатҳ қилди ва бу

¹Ибнул Қутийя "Тариху ифтитаҳул-андалус" (35-бет). "مرسة" кема тўхтайдиган ва уни боғлаб қўядиган жой маъносини билдиради. "Ан-наъим" ро ҳарфи боби, (307-бет).

²Муҳаммад ибн Абдулвахҳоб Ғассоний "Рихлатул вазир фи ифтикакил асир" (111-бет), Хусайн Муънис "Тарихул жўғрофийя вал жўғрофийин фил-андалус" (28-бет), Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (73-бет), Хусайн Муънис "Фажрул Андалус" (91-бет).

³Ҳимярий "Ровзул миътар" (75-бет), Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (73-бет). "رايت" байроқлар деган сўзга нисбатланган.

⁴Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (73-бет).

Мусо ибн Нусайрнинг Андалус ўлкасидаги дастлабки фатҳ қилган шаҳри эди¹. Сўнгра мусулмон аскар Кармона шаҳрига йўл олди, бунинг сингари мустаҳкам қўрғонли ва қамал ёки уруш қилиш нокулай бўлган шаҳар йўқ эди. Мусо зўр ҳийла ишлатди, насроний Жулианнинг одамларини гўё талофат қўрган лашкарнинг қолган қисми қиёфасида шаҳарга киргизди. Кечаси улар шаҳар давоза-сини Мусо ибн Нусайрга очиб бердилар. Мусо аскарлари билан шаҳарга кириб, уни фатҳ қилди².

Сўнгра Мусо Ишбилияга етиб келиб, уни қуршаб олди. Бу шаҳар Андалусдаги энг катта шаҳарлар жумласидан бўлиб, мухташам бино-лари, қадрият ва ёдгорликлари билан машҳур эди. Готлар замонида подшоҳнинг қасри шу шаҳарда жойлашган бўлиб, Барбате водийси-даги мағлубиятларидан сўнг, подшоҳ аъёнлари Толедо шаҳрига кўчган эди. Лекин дин арбоб-лари ҳануз Ишбилияда эдилар. Улар қаттиқ қаршилик қилдилар, қамал ҳам бир неча ой давом этди. Сўнгра Оллоҳ таоло бу шаҳар фатҳини

¹Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/13), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/269).

²Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/13), Ал-Мақаррий Ибн Ҳаййондан нақл қилган "Нафхут-тийб" (1/269), "Ахбару мажмуъа" (15, 16-бет).

Мусога ҳадя қилди. Шаҳарнинг нотавон кишилари Бага шахрига қочиб қолишди. У ерда бир талай яхудийлар ҳам бор эди. Мусо уларни ўртага йиғиб, уларга бир неча кишини бошлиқ қилди¹.

Сўнгра Мусо шимолга қараб юрди, маълумингизки Ториқ шимоли-ғарбга юрган эди. Мусо Андалус фатҳини том қилишни қасд қилган эди. У Мерида шахрига йўл олди². Мерида шахри тарихий шаҳар бўлиб, милоддан олдин 25-санада румликлар томонидан бунёд қилинган³ ва Андалуснинг пойдевори бўлган шаҳарлардан бири эди. Шунингдек, аввалги подшоҳларнинг баъзилари бу шаҳарни ўзларига макон тутган ҳамда тарихий ёдгорликлар, қасрлар, фабрикалар ва хашаматли канисалари бўлган шаҳар эди⁴. Шаҳар кўрғонини тарих-шунослар таъбири билан айтганда: «Девор-

¹Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/14), Ал-Мақаррий Ибн Хаййон ва бошқалардан нақл қилган "Нафхут-тийб" (1/269).

²Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/269–270), Хусайн Муънис "Фажрул Андалус" (92-бет), "Ахбару мажмуъа" (26-бет).

³"Ал-хулал ас-сундусия" (1/89, 172), "Тарихул муслимин ва асарихим фил-андалус" (95-бет).

⁴Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/270), (1/138, 139), Ҳимярий "Ровзул миътар" (6, 175–176-бет).

лардан иборат бўлиб, унга ўхшаши қурил-маган»¹ эди. Шаҳарнинг ҳамма томони шу девор билан ўралган бўлиб, бир нечта миноралари бор эди. Деворнинг эни, ўша пайтлар 12 зироъ (яъни 6,5 м), баландлиги 18 зироъ (яъни 9,75 м) эди². Готлар мағлубиятга учрагандан сўнг, турли минтақалардан бу шаҳарга тўпланган ва анча-гина қувватга эга бўлган ҳамда ҳимоя ва эҳтиёт чораларини кўриб қўйишган эди³.

Мусо ибн Нусайр Мерида шаҳрини қамал қилди. Готлар жон-жаҳдлари билан қаршилик қилишди, улар мустаҳкам девор ортидан бир мил ёки ундан ҳам узоқроқ масофадан мусулмонларни қарши олиб, шиддатли жанг қилишди⁴. Шаҳар қамали ва икки тараф орасидаги жанг бир неча ой, яъни 713 йил 30 июн (ҳижрий 94 йил рамазон) ойигача давом этди, сўнгра Мусо билан Гот ҳарбийлари орасида сулҳ

¹"Сифатул андалус" (182-бет), Ҳимярий "Ровзул миътар" (176-бет), Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (76-бет) Ибн Шабботдан нақл қилган.

²Ал-Ҳажжий "Жўғрофийятул андалус ва уврубба" (119-бет) китобидан нақл қилган, "Тарихул андалус" (76-бет).

³Ал-Мақаррий Ибн Ҳаййондан нақл қилган "Нафхут-тийб" (1/270).

⁴"Ахбару мажмуъа" (16-бет).

мулоқоти бошланди¹. Готлар таслим бўламиз ва жизя берамиз, дея таклиф қилдилар. Мусо таклифни қабул қилиб, шаҳар халқига ҳақиқий омонлик берди². Шу йилнинг рамазон ҳайити (ийдул-фитр) куни шаҳар дарвозалари очиб берилди³. Мусулмонларга бу кун қўшалок байрам бўлган эди. Мусулмонлар бултурги рамазон ҳайитини Барбате водийси ғалабаси билан қаршилаган бўлсалар, бу санани Андалус пойдеворларидан бири бўлган мустаҳкам қўр-ғонли шаҳар фатҳи билан кутиб олдилар, субҳоналлоҳ! Қамалнинг қанча муддат давом этганлиги тарих китобларида аниқ зикр қилинмаган, лекин тарихчи ал-Ҳажжий: Мерида шаҳри 6 ой атрофида қамал қилинган бўлиши керак, дейди⁴.

Абдулазиз ибн Мусонинг юришлари

Мусо ибн Нусайр Мерида шаҳрини қамал қилиб турган онда ўғли Абдулазизни бир гуруҳ аскар билан Ишбилия сари сафарбар қилди. Бунинг сабаби,

¹Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/15).

²Ал-Мақаррий Ибн Ҳаййондан нақл қилган "Нафхут-тийб" (1/270).

³"Ахбару мажмуъа" (16-бет), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/270), Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/15), Ҳусайн Муънис "Фажрул Андалус" (93, 442-бет).

⁴Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (78-бет).

Мусога Ньебла ва Бага шаҳар-ларида жон сақлаб қолган Гот аскарлари бир-лашиб, Мусонинг Мерида камали билан банд-лигидан фойдаланиб, Ишбилия шаҳридаги мусулмон гуруҳга ҳужум қилгани ва у ердаги мусулмонлар устидан ғолиб бўлгани хабари келган эди¹.

Тудмир, Ишбилия ва бошқа шаҳарлар фатҳи

Абдулазиз ибн Мусо Ишбилиядан олдин Тудмир минтақасини ишғол қилди. Тудмир минтақаси номи унинг ҳокими Теодомиро Эргобадо шарафига қўйилган эди². Дастлаб бу минтақа ҳокими Тудмир ибн Абдус Абдулазиз ибн Мусога бўйсунмай, уруш эълон қилди. Икки тараф ўртасида Ўртаер денгизи соҳилида Картахена деган жойда уруш бошланди, бу уруш мусулмонларнинг фойдасига ҳал бўлиб, насро-ний ҳоким Тудмир айна минтақадаги Ориуэла шахрига қочиб қолди³. Ва охир оқибат

¹"Ахбару мажмуъа" (18-бет), Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/15).

²Ал-Ҳажжий Ҳимярийдан нақл қилган "Тарихул андалус" (78-бет).

³Ал-Ҳажжий Ҳимярийдан нақл қилган "Тарихул андалус" (80-бет).

Тудмир минтақаси 713 йил апрел (ҳижрий 94 йил ражаб) ойида сулҳ йўли билан фатҳ қилинди. Сўнгра Абдуазиз ибн Мусо Ишбилияни янгидан фатҳ қилди, сўнгра Бага ва Ньебла шаҳарларини фатҳ қилди¹. Бундан кейин у Андалуснинг ғарбига, яъни ҳозирги кундаги Португалия сари равона бўлди². У Лиссабон шаҳрига етиб келиб, уни ҳам фатҳ қилди. Абдуазиз ибн Мусо санокли муддатда Иберия яриморалининг ғарбини тўлиқ ўз ҳукмига бўйсундирди. Шунга кўра, Португалиянинг фотиҳи Абдуазиз ибн Мусо ибн Нусайр ҳисобланади³.

Мусо ибн Нусайрнинг босиб ўтган йўли (ҳижрий 93–94 йил рамазондан зулқаъдагача): Сеутадан Жабал Ториқ бўғозини кесиб ўтиб, Жазитарул Хазрога, ундан Сидония, Кармона, Ишбилия, Леванта, Меридани фатҳ қилиб, (Мерида қамали асносида) шу ердан ўғли Абдуазизни Ньебла, Бага, Ишбилия, Альпера, Малага, Картахена, Ориуэла ва бошқа жойларга жўнатди, у мазкур жойларни ва

¹Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (82-бет).

²"Тарихул муслимин ва асариҳим фил-андалус" (109-бет).

³Сиржоний "Қиссатул андалус" (71-бет).

Иберия ярим-оролининг ғарбини фатҳ қилди. Сўнгра Мусо Талавера¹га, ундан кейин Толедога келди.

Икки қаҳрамон — Мусо ва Ториқнинг учрашуви

Мусо ибн Нусайр 713 йил август (хижрий 94 йил зулкаъда) ойининг бошларида Толедо шахрига қараб йўлга чикди. У эҳтиёт шарти Ториққа мактуб йўллади, унга кўра Ториқ бир гуруҳ аскарлари билан Мусони кутиб олишга чиқиши керак эди. Мусо Талавера шахри яқинида ал-Маъраз деб аталган водийга келиб, шу кенг водийга лагер қурди. Ториқ ибн Зиёд билан ўша ерда учрашди². Талавера шахри Толедо шахридан 150км ғарбда жойлашган. Улар учрашгандан сўнг, Мерида-Саламанка йўлидан тўғри Толедога йўл олишди³.

Бу ўринда баъзи тарихчилар Мусо ибн Нусайр Ториққа нисбатан кўпол муомалада бўлиб, уни қаттиқ койиганини, ҳатто қамчи билан ургани-ю, қамаб

¹Талавера де ла Рейна.

²Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/16), Ал-Мақаррий "Нафхут-тийб" (1/271), "Ахбару мажмуъа" (18-бет).

³Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (84-бет).

кўйиб ўлдиришга ҳаракат қилгани¹ каби мантикқа тўғри келмайдиган сўзларни айтишган. Аслини олганда бу воқеа содир бўлмаган, дейди доктор Сиржоний².

Биз эса, юқоридаги воқеага бир тарафдан кўшилмасак, бошқа жиҳатдан барча ривоят-ларни тўлиқ инкор ҳам қилмаймиз. Маълумин-гизки, Мусо Торикқа шошилмасликни ва Қурту-бадан ёки Жайяндан ўтмаслигини маслаҳат бериб, қаттиқ тайинлаган эди. Торик эса, Толедо ва ундан нарига ўтиб кетиб, амирига итоат-сизлик қилган эди. Мусо унинг мана шу иши сабабли унга танбеҳ берган, холос, десак шояд муносиб бўлса. Бу борада тарихчи Ибн Шаббот шундай дейди: «Торик Мусога пешвоз чиқиб, уни кутиб олди. Мусо уни айблаб: Нима учун менинг кўрсатмамсиз бунча ичкарига кириб кетдинг, деди»³. Шунда Торик ўша пайтдаги вазиятни, қилиниши лозим деб билган ишларни қилганини

¹"Ахбару мажмуъа" (26, 27-бет), Ибн Изарий "Ал-баян ал-муғриб" (2/16), Ал-Мақаррий "Нафхут-ғийб" (1/271).

²Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (86-бет), Сиржоний "Қиссатул-Андалус" (71-бет).

³Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (90-бет)Ибн Шабботдан нақл қилган.

айтиб, узрини баён қилди. Мусо ибн Нусайр унинг узрини қабул қилди¹.

Агар Мусонинг Андалусга келишига сабаб Ториққа нисбатан қалбида туйган ҳасади бўлганда эди, биринчидан, Мусо Бартбате водийсидаги беназир ғалабани эшитган заҳоти йўлга отланган бўларди, лекин унинг мақсади Ислом динини тарқатиш ҳамда Ториқни дастаклаш бўлгани учун, бир йил мобайнида кўшин ҳозирлади. Иккинчидан, Мусо Андалусга ўтибоқ тўғри Ториқнинг ёнига борган бўларди, лекин воқеликда эса, у Ториқ фатҳ қилган жойлардаги исёнчиларни бостириб, Ториқ кадам босмаган ерларни фатҳ қилди² ва Андалусга келганига бир йилдан ошгандан кейингина Ториқ билан кўришди. Ториқ ҳам бу орада унинг буйруғига биноан Толедо шаҳрида уни кутиб турди. Учинчидан, улар роппароса икки йил, яъни 711 йилнинг июл ойидан, 713 йилнинг августи³гача кўришмаган эдилар. Бунча айрилиқдан сўнг, яна дийдор кўришиш насиб қилган

¹Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (90-бет).

²Ал-Ҳажжий "Тарихул андалус" (87-бет)Ибн Шабботдан нақл қилган.

³Ҳижрий 92-йилнинг рамазон ойидан 94-йилнинг зулқаъдасигача.

икки мусулмон биродар орасидаги кайноқ туйғуларни таърифлашнинг ҳожати бўлмаса керак!

Мусо ва Торик 713 йил (ҳижрий 94 йил зулқаъда-зулҳижжа ойлари) кузда Толедога етиб келишди. Улар куз ва қиш фаслларида сафларни тартиблаб, ҳарбий режани чиздилар. Бироз ҳордиқ чиқариб, келажак фатҳлар учун куч йиғдилар. Бу орада Мусо ибн Нусайр ўша пайтдаги халифа Валидга вазиятни баён қилиб мактуб йўллади. Баҳор фаслида мусулмон аскар Андалуснинг шимолига қараб юришни бошлади.

Бу ҳақда келажак дарсларда баён қиламиз, иншаоллоҳ...

Валлоҳу таъала аъламу...